

Հայաստանի Հանրապետության Կենտրոնական բանկ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆԴԵՔՍԸ

Հեղինակ՝

Մարգարիտ Մամիկոնյան

Դրամավարկային քաղաքականության վարչություն

ԵՐԵՎԱՆ 2004

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆԴԵՔՍԸ*

Մարգարիտ Մամիկոնյան

Դրամավարկային քաղաքականության վարչություն

Տնտեսական ազատությունը արտադրելու, առքուվաճառք իրականացնելու, խնայողություններ և ներդրումներ անելու, իր եկամուտներից օգտվելու, իր երկրում և երկրից դուրս տնտեսավարող սուբյեկտների հետ տնտեսական կապեր հաստատելու, զենք սահմանելու և պայմանագրի կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ ցանկացած դրամական միավոր օգտագործելու ազատությունն է՝ հիմնված մասնավոր սեփականության անձեռնմխելիության իրավունքի վրա: Շուկայի մասնակիցների տնտեսական ազատությունը սահմանափակվում է պետության, ինչպես նաև պետության հետ մրցակցող ոչ պետական մարմինների կողմից: Պետությունը տնտեսական ազատությունը սահմանափակում է այնպիսի միջոցներով, ինչպիսիք են՝ մասնավոր սեփականության բռնագրավումը, պայմանագրերի չկատարումը, տնտեսական գործունեության համար անհավասար և անկանխատեսելի փոփոխվող պայմանների ստեղծումը, ուղղակի պետական հարկավորումը, պետական կարգավորումը, արտաքին տնտեսական գործունեության հովանավորչությունը և այլն:

Տնտեսական ազատության տարբեր բաղադրիչների ուսումնասիրությանը պարբերաբար անդրադառնում են մի շարք միջազգային ֆինանսական հաստատություններ, գիտահետազոտական կառույցներ (think-tanks) և ոչ կառավարական կազմակերպություններ, ինչպիսիք են՝ Եվրոբանկը, Freedom House-ը, Transparency International-ը, Fraser Institute-ը և Heritage Foundation-ը: Դրանք զնահատում և հրապարակում են տարբեր երկրների տնտեսական, քաղաքական ու սոցիալական զարգացումները նկարագրող ինդեքսներ:

Եվրոբանկը, վերլուծելով Արևելյան Եվրոպայի և նախկին ԽՍՀՄ 27 երկրների անցումային տնտեսություններում շուկայական բարեփոխումների դինամիկ գործընթացը, սկսած 1994 թվականից՝ զնահատում է այդ երկրների կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ինդեքսը¹: Այդ նպատակով դիտարկվում են շուկայական տնտեսության չորս հիմնական տարրեր՝ շուկաները ու առևտուրը, ձեռնարկությունները, ենթակառույցները և ֆինանսական հաստատությունները: Ամփոփվում են 9 ցուցանիշներ, որոնց չափման սանդղակի միջակայքը սահմանված է 1-ից մինչև 4+, որտեղ 1-ը ցույց է տալիս, որ պլանային տնտեսության համեմատ այդ երկրում գրեթե ոչինչ չի փոխվել, իսկ 4+-ը ներկայացնում է ինդուստրացված շուկայական տնտեսության ստանդարտը: Հայաստանում և նախկին ԽՍՀՄ մյուս երկրներում վերոնշյալ ցուցանիշների համեմատական զնահատականները տրված են աղյուսակներ 1 - 2-ում: Հայաստանում իրականացված կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներն ակնհայտ են. 1995 թ. համեմատ 2003 թ. բոլոր 9 ցուցանիշների ինդեքսները զգալիորեն բարելավվել են (աղ. 1), իսկ զների, արժույթային և առևտրի ազատականացման մակարդակով Հայաստանը համապատասխանում է ինդուստրացված շուկայական տնտեսության չափանիշներին (աղ. 2):

Freedom House-ը ԱՄՆ իշխանությունների աջակցությամբ գործող հետազոտական ինստիտուտ է, որը հիմնականում հետևում է աշխարհի քաղաքական գործընթացներին: Freedom House-ը 1978 թ-ից սկսած հրապարակում է «Ազատությունը աշխարհում» (*Freedom in the World*) տարեկան հաշվետվությունը², որում ներկայացվում է աշխարհի 192 երկրներում քաղաքական իրավունքների և քաղաքացիական ազատությունների համեմատական զնահատականը: «Քաղաքական իրավունքների» և «Քաղաքացիական ազատությունների» ինդեքսները զնահատվում են առանձին-առանձին, այնուհետև հաշվարկվում է մեկ միասնական ինդեքս (1-ից մինչև 7 զնահատման համակարգով): Ընդ որում, 1 - 2.5 զնահատված երկրները համարվում են ազատ, 3 - 5՝ մասնակի ազատ և 5.5 - 7՝ ոչ ազատ: 2004 թվականին Հայաստանի ինչպես միասնական, այնպես էլ «Քաղաքական իրավունքների» և «Քաղաքացիական ազատությունների» ինդեքսները կազմել են 4, այսինքն՝ Հայաստանը այս առումով դիտարկվում է որպես «մասնակի ազատ» երկիր (աղ. 3):

* Զեղիմակների տեսակետները կարող են չհամընկնել ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական դիրքորոշմանը:

¹ *Stu Transition report 2003 // Integration and regional cooperation. EBRD 2003. էջ 107-218:*

² *Stu Freedom in the World 2003. The annual survey of political rights and civil liberties // Freedom House, 2004 (<http://www.freedomhouse.org/research/index.htm>):*

Freedom House-ը հրապարակում է նաև «*Nations in Transit*» տարեկան հաշվետվությունը³, որն ընդգրկում, համեմատական և բազմաչափ հետազոտություն է, որտեղ ներկայացվում է դեմոկրատիայի առաջընթացի ինդեքսը նախկինում կոմունիստական ռեժիմ ունեցող 27 երկրներում: Դա համախառն ինդեքս է և ընդգրկում է հետևյալ 6 ենթագործոնների վարկանիշների միջինը. ընտրությունների գործընթաց, քաղաքացիական հասարակություն, լրատվամիջոցների անկախություն, կառավարում (governance), կոռուպցիա և սահմանադրական-օրենսդրական-դատական կառույցներ: Գնահատումը կատարվում է 1 - 7 միավորանոց սանդղակով: 1-ը դեմոկրատական զարգացումների ամենաբարձր, իսկ 7-ը՝ ամենացածր մակարդակն է:

Հարկ է նշել, որ նախորդ տարիներին, դիտարկվող երկրներում բարեփոխումների վերլուծության ժամանակ Freedom House-ը օգտագործում էր երկու ագրեգացված գնահատականներ՝ «Դեմոկրատացում» (ընտրությունների գործընթացի, քաղաքացիական հասարակության, լրատվամիջոցների անկախության և կառավարման (governance) ենթագնահատականների միջինը) և «Իրավունքի նորմեր» (կոռուպցիայի և սահմանադրական-օրենսդրական-դատական կառույցների ենթագնահատականների միջինը): Սակայն «Nations in Transit»-ի 2004 թ. հրապարակման մեջ Freedom House-ը ներկայացնում է «դեմոկրատիայի» նոր, համախառն գնահատական, որը բոլոր վեց ենթագնահատականների միջինն է⁴: Հիմնվելով այդ նոր գնահատականի վրա և օգտագործելով 1-ից մինչև 7 միավոր ունեցող գնահատման համակարգը՝ Freedom House-ը սահմանում է երկրների ռեժիմների հետևյալ տեսակները. 1-2 գնահատական ունեցող երկրներում ռեժիմը բնութագրում է որպես «կոնսոլիդացված դեմոկրատիա», 3-ի դեպքում՝ «մասնակի կամ կիսակոնսոլիդացված դեմոկրատիա», 4-ի դեպքում՝ «անցումային կառավարություն կամ հիբրիդ ռեժիմ», 5-ի դեպքում՝ «կիսակոնսոլիդացված ավտորիտար ռեժիմ», իսկ 6 - 7-ի դեպքում՝ «կոնսոլիդացված ավտորիտար ռեժիմ»:

2004 թվականին Հայաստանում դեմոկրատիայի առաջընթացի համախառն ինդեքսը կազմել է 5 միավոր, այսինքն, ըստ վերոնշյալ դասակարգման, Հայաստանը դասվում է «կիսակոնսոլիդացված ավտորիտար ռեժիմ» ունեցող երկրների շարքը: Ընդ որում, ընտրությունների գործընթացը Հայաստանում գնահատվել է 5.75, քաղաքացիական հասարակության զարգացումները՝ 3.50, լրատվամիջոցների անկախությունը՝ 5.25, կառավարման (governance) մակարդակը՝ 4.75, կոռուպցիայի մակարդակը՝ 5 և սահմանադրական-օրենսդրական-դատական կառույցների գործունեությունը՝ 5.75 միավոր (աղ. 4):

Transparency International-ը կոռուպցիայի դեմ պայքարող միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որը, սկսած 1993 թ-ից, գնահատում և հրապարակում է 133 երկրներում «կոռուպցիայի ընկալման ինդեքսը» (Corruption Perception Index (CPI))⁵: Վերջինս հավաքական ինդեքս է, որի գնահատման հիմքում միջազգային ճանաչում ունեցող անկախ հաստատությունների կողմից իրականացված հարցումներն են: Այսպես՝ օրինակ, 2003 թ. ինդեքսի գնահատման ժամանակ Transparency International-ը օգտվել է 13 հաստատությունների կողմից (Համաշխարհային բանկ, Եվրոբանկ, World Economic Forum, Economist Intelligence Unit, Freedom House, PricewaterhouseCoopers, Columbia University, Institute for Management Development (IMD, Switzerland), Information International և այլն) աշխարհի 102 երկրներում կաշառակերության և կոռուպցիայի վերաբերյալ իրականացված 17 ընդգրկում հարցումների արդյունքներից: Հարցմանը մասնակցել են այդ երկրների գործարար առաջնորդներ, վերին և միջին օղակի մենեջերներ, գործող տեղական և միջազգային ընկերություններ, ակադեմիական փորձագետ-վերլուծողներ, լրագրողներ: Ինդեքսի միջակայքը սահմանված է 10-ից մինչև 0, ընդ որում՝ 10-ը համապատասխանում է կոռուպցիայից լիովին զերծ երկրներին, իսկ 0-ն՝ լիովին կոռումպացված երկրներին: Transparency International-ը հրապարակում է ոչ միայն «Կոռուպցիայի ընկալման» ինդեքսը, այլ նաև երկրի ինդեքսը գնահատելիս իրականացված հարցումների թիվը, հարցմանը մասնակցած խմբերի գնահատումների տարբերության ստանդարտ շեղումը. որքան մեծ է ստանդարտ շեղումը, այնքան մեծ է երկրում կոռուպցիայի ընկալման տարբերությունը: Հայաստանում կոռուպցիայի ընկալման ինդեքսը 2003 թ. համար գնահատվել է 3.0: Համեմատելով նախորդ տարվա 2.5 միավորի հետ, կարող ենք արձանագրել, որ, ըստ Transparency International կազմակերպության փորձագետների, 2003 թ. կոռուպցիայի մակարդակը Հայաստանում նվազել է (աղ. 5), սակայն Հայաստանը այդ ինդեքսով առայժմ զիջում է Մերձբալթյան երկրներին և Բելառուսին:

³ *Stu Nations in Transit 2004 // Freedom House, 2004* (<http://www.freedomhouse.org/research/nattransit.htm>):

⁴ *Stu Nations in Transit 2004 // Freedom House, 2004*
(<http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2004/guide2004.pdf>):

⁵ *Stu CPI index 2003//Transparency international, 2003* (<http://www.transparency.org/cpi/index.html>):

Fraser Institute-ը կանադական անկախ հետազոտական հաստատություն է, որը 1988 թ-ից ուսումնասիրում է տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի վրա մրցակցային շուկաների ազդեցությունը⁶: Այս ինստիտուտը գնահատում ու առանձին հաշվետվությամբ հրապարակում է 123 երկրների⁷ տնտեսական ազատության ինդեքսները, որոնց դիմամիկան ցույց է տալիս՝ նախորդ 25 տարիների ընթացքում տնտեսական ազատությունն աշխարհում նվազել է, թե՛ աճել, արդյոք աղքատները շահում են երկրի տնտեսական ազատականացումից, ինչպե՞ս է տնտեսական ազատությունն ազդում բարեկեցության, ներդրումների, արտադրողականության և եկամտի բաշխվածության վրա: Հարկ է նշել, որ Fraser Institute-ը Հայաստանի տնտեսական ազատության ինդեքսը չի հաշվարկում:

Heritage Foundation-ը աջ կողմնորոշման ամերիկյան հետազոտական ինստիտուտ է, որը, սկսած 1995 թ., Wall Street Journal-ի հետ համատեղ յուրաքանչյուր տարի հաշվարկում և առանձին պարբերականով հրապարակում է 161 երկրների **տնտեսական ազատության ինդեքսները**⁸: Ինդեքսի գնահատման համար հիմք են ընդունվում տարբեր պաշտոնական աղբյուրները:

Heritage Foundation-ը Հայաստանի տնտեսական ազատության ինդեքսը գնահատում է՝ սկսած 1996 թ.: Համամիտ չլինելով Հայաստանում իրականացվող բարեփոխումների ընթացքի և արդյունքների մասին Heritage Foundation-ի որոշ բնութագրումներին ու գնահատականներին, 1999 թվականից ՀՀ կենտրոնական բանկը ակտիվ գրագրություն է վարում Heritage Foundation-ի հետ՝ ներկայացնելով ՀՀ կենտրոնական բանկի կարծիքը ինչպես տնտեսական ազատության ինդեքսի հաշվարկման մեթոդաբանության, այնպես էլ յուրաքանչյուր գործոնի գնահատման համար հիմք ընդունվող աղբյուրի հավաստիության մասին: 2003 թ. սկսած՝ Heritage Foundation-ի հետ ՀՀ կենտրոնական բանկի համագործակցությանը միացել են նաև ՀՀ պաշտոնական այլ կառույցները՝ Ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունը, Առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարությունը, Արդարադատության նախարարությունը և Ազգային վիճակագրական ծառայությունը, որոնք Արտաքին գործերի նախարարության կոորդինացմամբ ներկայացնում են համապարփակ տեղեկատվություն Հայաստանի տնտեսության զարգացումների մասին:

Heritage Foundation-ի կողմից գնահատվող տնտեսական ազատության ինդեքսը ներառում է տնտեսության բոլոր հատվածները, ուստի առավել համապարփակ ինդեքս է: Մանրամասն ներկայացնենք այդ ինդեքսի և դրա առանձին մասեր կազմող գործոնների հաշվարկման մեթոդաբանությունը, այդ գործոնների գծով Հայաստանին տրված գնահատականը, դրա հիմնավորումը Heritage Foundation-ի փորձագետների կողմից, նշված գործոնների հաշվարկման մեթոդաբանության համարժեքության վերաբերյալ ՀՀ կենտրոնական բանկի առաջարկությունները և Հայաստանում ընթացող տնտեսական երևույթների մասին Heritage Foundation-ի փորձագետների եզրահանգումները:

Heritage Foundation-ը երկրների տնտեսական ազատության ինդեքսը գնահատելիս կիրառում է 1-ից մինչև 5 գնահատման համակարգ, ընդ որում՝ 1-ը ամենաազատն է, իսկ 5-ը՝ ամենասահմանափակը: Գնահատման ժամանակ օգտագործվում են 10 հիմնական գործոններ, որոնք ներառում են 50 անկախ տնտեսական ենթագործոններ: Այդ գործոններն են՝ առևտրի քաղաքականությունը, կառավարության հարկաբյուջետային բեռը, կառավարության միջամտությունը տնտեսությանը, դրամավարկային քաղաքականությունը, կապիտալ հոսքերը և օտարերկրյա ներդրումները, բանկային և ֆինանսական համակարգը, աշխատավարձի և գների քաղաքականությունները, սեփականության իրավունքը, կարգավորումը և ոչ ֆորմալ շուկան: Տնտեսական ազատության համախառն գնահատականը ստանալու համար վերցվում է այդ 10 հիմնական գործոնների գնահատականների միջինը: Յուրաքանչյուր երկրի գնահատականի կողքին դրվում է (-), (+) կամ «կայուն» նշանները, որոնք վկայում են նախորդ տարվա համեմատ այդ երկրի վիճակի վատթարացման, բարելավման կամ անփոփոխ լինելու մասին: Կան 4 խոշոր կատեգորիաներ, որոնց դասվում են երկրները՝ ըստ իրենց ինդեքսների. 1.99 և պակաս ինդեքս ունեցող երկրները համարվում են «ազատ», 2.0-ից մինչև 2.99՝ «հիմնականում ազատ», 3.0-ից մինչև 3.99՝ «հիմնականում ոչ ազատ», 4.0 և բարձր՝ «ճնշված» երկրներ:

2004 թ. ինդեքսի գնահատման համար Heritage Foundation-ի փորձագետները հիմք են ընդունել 2002 թ. հուլիսի 1-ից մինչև 2003 թ. հունիսի 30-ն ընկած ժամանակաշրջանի տնտեսական ցուցանիշները:

Heritage Foundation-ը Հայաստանի տնտեսական ազատության ինդեքսը 2004 թ. գնահատել է 2.63, որին համապատասխան՝ Հայաստանը դասվում է «հիմնականում ազատ» երկրների կատեգորիային (աղ.

⁶ *Stu Economic Freedom of the World: 2004 Annual Report/ Fraser Institute, 2004*

(<http://www.fraserinstitute.ca/economicfreedom/index.asp?snav=ef>):

⁷ 1988 թ-ին Fraser Institute-ի կողմից հետազոտվող երկրների թիվը կազմում էր 102, իսկ 2003 թ-ին՝ 123:

⁸ *Stu 2004 Index of Economic Freedom //Heritage Foundation, 2004*

(<http://www.heritage.org/research/features/index/downloads.html>):

6): Այս կատեգորիային են դասվում նաև նախկին ԽՍՀՄ երկրներից Էստոնիան, Լիտվան, Լատվիան (աղ. 9): Ընդ որում, վերջին 8 տարիներին Հայաստանի ինդեքսը 3.69-ից (1996 թ.) աստիճանաբար հասել է 2.63-ի, այսինքն, ըստ Heritage Foundation-ի դասակարգման, Հայաստանը տնտեսապես «հիմնականում ոչ ազատ» երկրից դարձել է «հիմնականում ազատ» երկիր (աղ. 6):

Հայաստանի տնտեսական ազատության ինդեքսի՝ 2.63-ի հիմքում Heritage Foundation-ը դրել է 10 հիմնական տնտեսական գործոնների հետևյալ բնութագրումները և հաշվարկը:

1. Առևտրի քաղաքականություն

Առևտրի քաղաքականության ազատականացման աստիճանը բնութագրելու համար Heritage Foundation-ը դիտարկում է 3 ենթագործոններ՝ միջին կշռված մաքսադրույքը, ոչ սակագնային խոչընդոտները և մաքսային ծառայություններում չարաշահումների մակարդակը⁹: Այս ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկում են հովանավորչության մակարդակը տվյալ երկրում: Այդ ցուցանիշը՝

- գնահատվում է «1», կամ հովանավորչության մակարդակը համարվում է «շատ ցածր», երբ միջին կշռված մաքսադրույքը փոքր է կամ հավասար 4%-ի,
- գնահատվում է «2», կամ հովանավորչության մակարդակը համարվում է «ցածր», երբ միջին կշռված մաքսադրույքը մեծ է 4%-ից և փոքր է կամ հավասար 9%-ի,
- գնահատվում է «3», կամ հովանավորչության մակարդակը համարվում է «չափավոր», երբ միջին կշռված մաքսադրույքը մեծ է 9%-ից և փոքր է կամ հավասար 14%-ի,
- գնահատվում է «4», կամ հովանավորչության մակարդակը համարվում է «բարձր», երբ միջին կշռված մաքսադրույքը մեծ է 14%-ից և փոքր է կամ հավասար 19%-ի,
- գնահատվում է «5», կամ հովանավորչության մակարդակը համարվում է «շատ բարձր», երբ միջին կշռված մաքսադրույքը մեծ է 19%-ից, և երկրում գործում են շատ բարձր ոչ սակագնային խոչընդոտներ, որոնք, ըստ էության, փակում են շուկան ներմուծման համար:

Այս գործոնը 2000-2003 թթ. Հայաստանում գնահատվել է «1», այսինքն՝ ՀՀ-ն դասվել է ամենաազատական առևտրի քաղաքականություն վարող երկրների (Հոնկոնգ, Սինգապուր և Էստոնիա) շարքը: Սակայն 2004 թվականին «Առևտրի քաղաքականություն» գործոնը Հայաստանում գնահատվել է «2»: Այս գործոնը գնահատելիս Heritage-ի փորձագետները հիմք են ընդունել ԱՄՆ արտաքին գործերի նախարարության հաշվետվությունը այն մասին, որ թեև Հայաստանում «ներմուծումը ազատ է արգելքներից, քվոտաներից կամ լիցենզավորումից, սակայն գործարարները դժգոհում են դժվարաշարժ գործընթացներից և մաքսային պաշտոնյաների կողմից պահանջվող կաշառքներից»:

Սակայն, եթե նկատի ունենանք, որ, համաձայն Transparency International-ի գնահատականի, 2002թ. համեմատությամբ կոռուպցիայի ընկալման ինդեքսը Հայաստանում բարելավվել է, ամտրամաբանական է «Առևտրի քաղաքականություն» գործոնի գնահատականի վատթարացումը կոռուպցիայի աճով հիմնավորելը, այսինքն՝ այս գործոնի գնահատականը պետք է որ լինի «1»:

2. Կառավարության հարկաբյուջետային բեռը

Կառավարության հարկաբյուջետային բեռի ծանրության աստիճանը բնութագրելու համար դիտարկվում են 4 ենթագործոններ՝ եկամտահարկի ամենաբարձր դրույքաչափը, կորպորատիվ հարկի (շահութահարկի) ամենաբարձր դրույքաչափը և ՀՆԱ կառուցվածքում կառավարության ծախսերի տարեկան փոփոխությունը (կրճատումը կամ աճը) նախորդ տարվա համեմատ: Բարձր հարկավորումը մեծացնում է արտադրության ծախքերը, թանկացնում արտադրանքը, այն դարձնում է նվազ մրցունակ, վատթարացնում է տեղական ձեռնարկությունների դիրքերը գործող և նոր շուկաներում: Այլ հավասար պայմաններում արտադրանքն առավել բարձր հարկավորում ունեցող երկրում դառնում է ավելի թանկ, հետևաբար՝ նվազ մրցունակ: Երբ կառավարությունը մեծացնում է իր ծախքերը՝ սեփական կարիքների համար ռեսուրսներ ձեռք բերելու (կառավարության սպառում) կամ տրանսֆերտային վճարումներ իրականացնելու նպատակով, դա նվազեցնում է հասարակության տնտեսական ազատության աստիճանը:

Այս ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկում են տվյալ երկրում կառավարության հարկաբյուջետային բեռի մակարդակը: Այդ ցուցանիշը.

⁹ Չարաշահումների վերաբերյալ և այլ սուբյեկտիվ գնահատումներ կատարելիս Heritage Foundation-ը միշտ հղում է անում այլ աղբյուրների (օրինակ՝ ԱՄՆ առևտրի կամ արտաքին գործերի նախարարությունների գնահատականները) և տեղական մարմինների առարկություններին թերահավատորեն է վերաբերվում:

- գնահատվում է «1», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «շատ ցածր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը փոքր է 10%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը փոքր է 15%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *կրճատվել են* ավելի քան 4%-ով,
- գնահատվում է «1.5», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «ցածր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 10%-ից և փոքր է 20%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 15%-ից և փոքր է 18%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *կրճատվել են* ավելի քան 3%-ով և ավելի քիչ, քան 4%-ով,
- գնահատվում է «2», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «ցածր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 20%-ից և փոքր է 25%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 18%-ից և փոքր է 21%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *կրճատվել են* ավելի քան 2%-ով և ավելի քիչ, քան 3%-ով,
- գնահատվում է «2.5», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «չափավոր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 25%-ից և փոքր է 30%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 21%-ից և փոքր է 24%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ *կրճատվել են* ավելի քան 1%-ով և ավելի քիչ, քան 2%-ով,
- գնահատվում է «3.0», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «չափավոր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 30%-ից և փոքր է 35%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 24%-ից և փոքր է 27%-ից, կառավարության ծախսերի *կրճատումը* ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, հավասար կամ մեծ է 0%-ից և փոքր է 1%-ից,
- գնահատվում է «3.5», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «բարձր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 35%-ից և փոքր է 40%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 27%-ից և փոքր է 30%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *աճել են* ավելի քան 0%-ով, բայց ավելի քիչ կամ հավասար, քան 1%-ով,
- գնահատվում է «4», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «բարձր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 40%-ից և փոքր է 45%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 30%-ից և փոքր է 33%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *աճել են* ավելի քան 1%-ով, բայց ավելի քիչ կամ հավասար, քան 2%-ով,
- գնահատվում է «4.5», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «շատ բարձր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 45%-ից և փոքր է 50%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 33%-ից և փոքր է 36%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *աճել են* ավելի քան 2%-ով, բայց ավելի քիչ կամ հավասար, քան 3%-ով,
- գնահատվում է «5», կամ հարկերի մակարդակը համարվում է «շատ բարձր», երբ եկամտահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 50%-ից, շահութահարկի դրույքաչափը հավասար կամ մեծ է 36%-ից, կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, *աճել են* ավելի քան 3%-ով:

Ըստ Heritage Foundation-ի բնութագրման՝ Հայաստանում ինչպես եկամտահարկի, այնպես էլ շահութահարկի ամենաբարձր դրույքաչափը 2002-2003 թթ. կազմել է 20%, այսինքն՝ հարկավորման դրույքաչափը երկու դեպքում էլ համարվել է «ցածր»: Այդ իսկ պատճառով Հայաստանում **«եկամտի հարկավորում» և «շահույթի հարկավորում»** գործոնները 2004 թ. գնահատվել են «2.0»: **«Կառավարության ծախսեր»** գործոնը գնահատվել է «3.0», քանի որ 2002 թ. Կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում, նախորդ տարվա համեմատ, կրճատվել են ընդամենը 0.6%-ով (մինչդեռ Կառավարության ծախսերը ՀՆԱ-ում 2001 թ. կրճատվել էին 3.4 %-ով): Արդյունքում, Հայաստանի «Կառավարության հարկաբյուջետային բեռը» գործոնի վերջնական գնահատականը 2004 թ. կազմել է «2.3», որը թեև 1996 թ. «2.9»-ի համեմատ զգալի բարելավվել է, սակայն 2003 թ. «1.9» գնահատականի համեմատ վատթարացել է 0.4 միավորով՝ «Կառավարության ծախսեր» գործոնի ոչ էական կրճատման պատճառով:

Պետք է նշել, որ Կառավարության ծախսերը 2003 թ-ին հիմնականում պայմանավորվել են գործարարությանը օգնող ենթակառույցներում (ճանապարհաշինության ոլորտում) խոշորածավալ պետական ներդրումներով, որոնք իրականացվել են ոչ թե հարկային մուտքերի ավելացման և հարկային բեռի ծանրացման, այլ Կառավարության ստացած դրամաշնորհների հաշվին: Հետևաբար, կարելի է եզրակացնել, որ իրականում այս գործոնի վատթարացում չի եղել, և Կառավարության հարկաբյուջետային բեռը Հայաստանում 2003 թ. չի ծանրացել:

3. Կառավարության միջամտությունը տնտեսությանը

Այս գործոնը բնութագրում է կառավարության կողմից սակավ ռեսուրսների ուղղակի օգտագործումը սեփական կարիքների համար, ինչպես նաև այդ ռեսուրսների նկատմամբ կառավարության վերահսկողությունը՝ փայամասնակցության միջոցով:

Երկրի տնտեսությանը կառավարության միջամտության աստիճանը բնութագրելու համար դիտարկվում են 4 ենթագործոններ՝ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում, գործարարության և արտադրության բնագավառներում կառավարության փայամասնակցությունը, պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում և կառավարության կողմից ստեղծված ՀՆԱ չափը: Այս ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկում են տվյալ երկրի տնտեսությանը կառավարության միջամտության մակարդակը: Այդ ցուցանիշը.

- գնահատվում է «1», կամ կառավարության միջամտությունը համարվում է «չատ ցածր», երբ և՛ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում, և՛ պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում հավասար կամ փոքր են 5%-ից,
- գնահատվում է «2», կամ կառավարության միջամտությունը համարվում է «ցածր», երբ և՛ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում, և՛ պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում ավելի են, քան 5%-ը, բայց հավասար կամ փոքր են 10%-ից,
- գնահատվում է «3», կամ կառավարության միջամտությունը համարվում է «չափավոր», երբ և՛ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում, և՛ պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում ավելի են, քան 10%-ը, բայց հավասար կամ փոքր են 20%-ից,
- գնահատվում է «4», կամ կառավարության միջամտությունը համարվում է «բարձր», երբ և՛ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում, և՛ պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում ավելի են, քան 20%-ը, բայց հավասար կամ փոքր են 40%-ից,
- գնահատվում է «5», կամ կառավարության միջամտությունը համարվում է «չափավոր», երբ և՛ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում, և՛ պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում ավելի են, քան 40%-ը:

«Կառավարության միջամտությունը տնտեսությանը» գործոնը 2004 թվականին Հայաստանում գնահատվել է «3», այսինքն՝ միջամտության մակարդակը գնահատվել է «չափավոր»՝ ինչպես և 2003 թ-ին: ՀՆԱ-ում կառավարության սպառման մասին տվյալները Heritage Foundation-ը վերցրել է Համաշխարհային բանկի հաշվետվություններից, համաձայն որոնց՝ 2001 թ-ին ՀՀ կառավարության սպառումը ՀՆԱ-ում կազմել է 10.7%: Չնայած, ըստ ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարության տվյալների, 2002 թ-ին պետական ձեռնարկություններից ու սեփականությունից ՀՀ կառավարության ստացած եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում կազմել է 0.35%, այնուամենայնիվ արձանագրվել է, որ Կառավարությունը վերահսկում է որոշ առանցքային արդյունաբերություններ: Համաձայն Economist Intelligence Unit-ի տեղեկատվության՝ «խոշոր ձեռնարկությունների սեփականաշնորհումը դժվար է ընթանում մասամբ ազգային հաստատությունների վաճառքի դեմ ամբոխահաճ առարկությունների պատճառով: Հետևաբար, միջին և խոշոր 932 ձեռնարկությունների վաճառքի՝ Կառավարության 2001-2003 թթ. ծրագիրը համարվում է ոչ իրական»:

Heritage Foundation-ի գնահատմամբ՝ այս գործոնը 1996 թ. կազմում էր «5», իսկ 1997-2002 թթ.՝ «4», այսինքն՝ 2003-2004 թթ. Կառավարության միջամտությունը տնտեսությանը կրճատվել է:

4. Դրամավարկային քաղաքականություն

Երկրաժամկետ հատվածում կայուն դրամավարկային քաղաքականությունը նպաստում է ներդրումների, խնայողությունների և այլ պլանների հեշտ իրականացմանը, ուստի տնտեսական ազատությունը համեմատաբար ավելի մեծանում է:

Երկրի դրամավարկային քաղաքականության գնահատման համար, ի տարբերություն մյուս գործոնների, օգտագործվում է անցած ժամանակաշրջանի տեղեկատվությունը, այն է՝ դիտարկվում է նախորդ 10 տարիների գնաճի միջին մակարդակի ցուցանիշը: Heritage Foundation-ի հաշվարկման մեթոդաբանությունը հետևյալն է. նախորդ 10 տարիներին տրվում են կշիռներ՝ աճողական կարգով: Կշիռները հաշվարկվում են՝ օգտագործելով էքսպոնենցիալ (ցուցչային բաշխումով) կշռման մեթոդը: Այսպես՝ օրինակ, 2003 թ. ինդեքսը գնահատելու համար 1993 թ-ին տրվում է 0.00012, 1994 թ-ին՝ 0.00034,

1995 թ-ին՝ 0.00091, 1996 թ-ին՝ 0.00248, 1997 թ-ին՝ 0.00674, 1998 թ-ին՝ 0.01832, 1999 թ-ին՝ 0.04979, 2000 թ-ին՝ 0.13534, 2001 թ-ին՝ 0.36788 և 2002 թ-ին՝ 1.0 կշիռներ, և դրանց հիման վրա հաշվարկվում է 10 տարիների գնաճի կշռված միջինը:

Այդ ցուցանիշը՝

- գնահատվում է «1», կամ գնաճի մակարդակը համարվում է «շատ ցածր», երբ գնաճի միջին տեմպը հավասար կամ փոքր է 3%-ից,
- գնահատվում է «2», կամ գնաճի մակարդակը համարվում է «ցածր», երբ գնաճի միջին տեմպը բարձր է 3%-ից և հավասար կամ ցածր 6%-ից,
- գնահատվում է «3», կամ գնաճի մակարդակը համարվում է «չափավոր», երբ գնաճի միջին տեմպը բարձր է 6%-ից և հավասար կամ ցածր 12%-ից,
- գնահատվում է «4», կամ գնաճի մակարդակը համարվում է «բարձր», երբ գնաճի միջին տեմպը բարձր է 12%-ից և հավասար կամ ցածր 20%-ից,
- գնահատվում է «5», կամ գնաճի մակարդակը համարվում է «շատ բարձր», երբ գնաճի միջին տեմպը բարձր է 20%-ից:

Հայաստանում «Դրամավարկային քաղաքականություն» գործոնը գնահատվել է «2», այսինքն՝ միջին կշռված գնաճը 1993-2002 թթ. կազմել է 3.07%: Heritage Foundation-ը նշում է, որ Հայաստանում զգալի են ձեռքբերումները գնաճի մակարդակի իջեցման գործում: Այս գործոնը 1996-2001 թթ. գնահատվում էր «5» (շատ բարձր), իսկ 2002 թ-ին՝ «3» (չափավոր):

Ի դեպ, ՀՀ կենտրոնական բանկը բազմիցս վիճարկել է այս գործոնի գնահատման ժամանակ Heritage Foundation-ի կողմից կիրառվող մեթոդաբանությունը՝ պնդելով, որ նախորդ 10 տարիներին արձանագրված գնաճի մակարդակների միջին ցուցանիշով այս գործոնի գնահատումը չի արտահայտում անցումային, մասնավորապես՝ նախկին ԽՍՀՄ տնտեսությունների՝ գնաճի զսպման իրական հաջողությունները: Հայտնի է, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, 1991-1994 թթ. այդ տնտեսությունները, այդ թվում նաև Հայաստանը, գործում էին ԽՍՀՄ-ից ժառանգած հիպերինֆլյացիայի պայմաններում, սակայն սկսած 1995 թ-ից՝ գնաճի մակարդակը այդ երկրներում զգալիորեն կրճատվեց՝ արտահայտելով տնտեսություններում ազատ ձեռնարկությանը զբաղվելու ծախքերի կտրուկ թեթևացումը: Մինչդեռ Heritage Foundation-ի մեթոդաբանությամբ հաշվարկելիս Հայաստանի «Դրամավարկային քաղաքականություն» գործոնի ինդեքսը, այսինքն՝ գնաճի մակարդակը 1992-2002 թթ. գնահատվում էր «շատ բարձր», քանի որ հաշվարկում ներառվում էին նաև անկախության առաջին տարիների (1991-1994 թթ.) հիպերինֆլյացիաները: ՀՀ կենտրոնական բանկը դեռևս 2000 թ-ին Heritage Foundation-ին առաջարկել է վերանայել նախկին ԽՍՀՄ երկրների, հատկապես Հայաստանի «դրամավարկային քաղաքականության» գործոնի գնահատման մեթոդաբանությունը՝ միաժամանակ շեշտելով, որ վերջին տարիներին Հայաստանի տնտեսությունը եղել է ցածր գնաճային գոտում:

5. Կապիտալ հոսքեր և օտարերկրյա ներդրումներ

Օտարերկրյա ներդրումների ազատականացումը մեծացնում է երկրի տնտեսական ազատության աստիճանը, քանի որ օտարերկրյա ներդրումները նպաստում են տնտեսական առաջընթացին՝ երկրի արտադրական կարողությունների ընդլայնման միջոցով:

Կապիտալ հոսքերը և օտարերկրյա ներդրումները բնութագրելու համար դիտարկվում են 9 ենթագործոններ՝ օտարերկրյա ներդրումները կարգավորող իրավական ակտերի առկայությունը, գործարարության բնագավառում օտարերկրյա փայամասնակցության սահմանափակումները, օտարերկրյա ներդրումների համար բաց ձեռնարկությունների և ընկերությունների նկատմամբ սահմանափակումները, օտարերկրյա ընկերությունների գործունեության սահմանափակումները, օտարերկրացիների կողմից հողի տնօրինման հնարավորությունը, օտարերկրյա և տեղական ընկերությունների նկատմամբ ոչ խտրական օրենսդրության կիրառումը, հասույթը ներդրողի երկիր վերադարձնելու պահանջը, կապիտալի գործառնությունների սահմանափակումները, օտարերկրյա ընկերությունների կողմից տեղական ֆինանսավորում ստանալու հնարավորությունը:

Այս ցուցանիշների հիման վրա գնահատվում են տվյալ երկրի կապիտալ հոսքերն ու օտարերկրյա ներդրումները: Այդ ցուցանիշը.

- գնահատվում է «1», կամ օտարերկրյա ներդրումները խոչընդոտող գործոնները համարվում են «շատ ցածր», երբ օտարերկրյա ներդրումների նկատմամբ երկրի տնտեսությունը բաց է, գործում է մատչելի իրավական դաշտ, գրեթե չկան օտարերկրյա ներդրումների սահմանափակումներ, բացառությամբ ազգային անվտանգությանն առնչվող ոլորտների, չկան կապիտալ գործառնությունների սահմանափակումներ,
- գնահատվում է «2», կամ օտարերկրյա ներդրումները խոչընդոտող գործոնները համարվում են «ցածր», երբ առկա են սահմանափակումներ միայն ազգային անվտանգության տեսակետից ռազ-

մավարական մշանակություն ունեցող ընկերություններում, բնական ռեսուրսների շահագործման և մանատիպ բնագավառներում, առկա է օտարերկրյա ներդրումների հաստատման արդյունավետ գործընթաց, կապիտալ գործառնությունների սահմանափակումները նվազագույն են:

- գնահատվում է «3», կամ օտարերկրյա ներդրումները խոչընդոտող գործոնները համարվում են «չափավոր», երբ, թեև մի շարք ներդրումների նկատմամբ կան սահմանափակումներ, սակայն իշխանությունները օտարերկրյա ներդրումները խթանող իրավական ակտերի փաթեթ ստեղծելու պատրաստակամություն են հայտնում, ներդրումների հաստատման գործընթացը բյուրոկրատացված է, լայնորեն կիրառվում է կապիտալի վերահսկողություն,
- գնահատվում է «4», կամ օտարերկրյա ներդրումները խոչընդոտող գործոնները համարվում են «բարձր», երբ այդպիսի ներդրումներ թույլատրվում են միայն բացառիկ դեպքերում, ներդրումների հաստատման գործընթացը բյուրոկրատացված է, և առկա են չարաշահումների դեպքեր, կապիտալ հոսքերն արգելված են,
- գնահատվում է «5», կամ օտարերկրյա ներդրումները խոչընդոտող գործոնները համարվում են «շատ բարձր», երբ կառավարությունը փորձում է ակտիվորեն կանխել օտարերկրյա ներդրումները, կապիտալ բոլոր հոսքերն արգելված են, մեծ չափերի են հասնում չարաշահումները:

Հայաստանում «Կապիտալ հոսքեր և օտարերկրյա ներդրումներ» գործոնը գնահատվել է «2», այսինքն՝ օտարերկրյա ներդրումների նկատմամբ խոչընդոտները Հայաստանում համարվում են «ցածր»: Ըստ Heritage Foundation-ի՝ գործարարությամբ զբաղվող Հայաստանի քաղաքացիներին ու օտարերկրյա ներդրողներին ՀՀ օրենսդրությամբ վերապահված են նույն իրավունքները: Կառավարությունը շարունակում է արգելել հողի տնօրինումը օտարերկրացիների կողմից, թեև նրանք կարող են վարձել հողը: Heritage Foundation-ը մեջբերում է ԱՄՆ-ում Հայաստանի դեսպանության տեղեկատվությունն այն մասին, որ Հայաստանը չի կիրառում արտարժույթային վերահսկողություն՝ չկան օտարերկրյա ներդրողների հասույթների հայրենադարձման սահմանափակումներ: Heritage Foundation-ը հրապարակել է նաև Արժույթի միջազգային հիմնադրամի հաշվետվությունն այն մասին, որ Հայաստանում վճարային հաշվեկշռի ընթացիկ և կապիտալ հաշիվների գործառնությունների նկատմամբ սահմանափակումներ չեն կիրառվում¹⁰:

1996 - 1999 թթ. այս գործոնը գնահատվել է «4», 2000 թ.՝ «3», 2001 - 2004 թթ.՝ «2», այսինքն՝ ակնհայտ է, որ օտարերկրյա ներդրումների ազատականացման բնագավառը Հայաստանում 1996 - 2004 թթ. բարելավվել է:

6. Բանկային և ֆինանսական համակարգ

Բանկերն ու ոչ բանկ ֆինանսավարկային կազմակերպությունները մատուցում են տնտեսական աճին նպաստող կարևորագույն ֆինանսական ծառայություններ: Ուստի, որքան քիչ են այդ կազմակերպությունները վերահսկվում կառավարության կողմից, այնքան դրանք ազատ են ֆինանսական ծառայություններ մատուցելու ժամանակ:

Բանկային և ֆինանսական համակարգը բնութագրելու համար դիտարկվում են 5 ենթագործոններ՝ ֆինանսական հաստատություններում կառավարության փայամասնակցության չափը, օտարերկրյա բանկերի կողմից մասնաճյուղեր բացելու նկատմամբ սահմանափակումները, վարկերի տեղաբաշխման գործում կառավարության ազդեցությունը, կառավարության կարգավորումները, ֆինանսական ծառայությունների, արժեթղթերի և ապահովագրական քաղաքականությունների բոլոր տեսակները մատուցելու ազատությունը: Այս ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկում են բանկային և ֆինանսական համակարգի վիճակը: Այդ ցուցանիշը՝

- գնահատվում է «1», կամ բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները համարվում են «շատ ցածր», երբ կառավարությունը ընդհանրապես չի մասնակցում կամ մասնակցում է աննշան թվով առևտրային բանկերի կապիտալում, օտարերկրյա բանկերի նկատմամբ գործում են շատ քիչ թվով սահմանափակումներ, բանկերը կարող են իրականացնել տարբեր տեսակի ֆինանսական ծառայություններ,
- գնահատվում է «2», կամ բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները համարվում են «ցածր», երբ կառավարության ներգրավումը ֆինանսական հատվածում հասցված է նվազագույնի, օտարերկրյա բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները շատ չեն, երկրի իշխանությունները սահմանափակում են որոշակի ֆինանսական ծառայությունների մատուցումը, տեղական բանկերի ձևավորման գործում կան որոշ խոչընդոտներ,
- գնահատվում է «3», կամ բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները համարվում են «չափավոր», երբ կառավարությունը զգալիորեն ազդում է բանկերի վրա, կառավարությունը տնօրինում

¹⁰ Բացառություն է կազմում հողը, որը Հայաստանում չի կարող զնվել օտարերկրացու կողմից, բայց կարող է վարձակալության տրվել նրան:

կամ վերահսկում է որոշ բանկերի, տեղական բանկերի ձևավորման գործում կան էական խոչընդոտներ,

- գնահատվում է «4», կամ բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները համարվում են «բարձր», երբ բանկային համակարգը անցումային փուլում է, բանկերը խստորեն վերահսկվում են կառավարության կողմից, հնարավոր են չարաշահումներ, տեղական բանկերի ձևավորման խթաններ չկան,
- գնահատվում է «5», կամ բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները համարվում են «շատ բարձր», երբ ֆինանսական հաստատությունները քառսային վիճակում են, բանկերը գործում են պրիմիտիվ բազայի վրա, վարկերի մեծ մասը տրամադրվում է պետական ձեռնարկություններին, մեծ չափերի են հասնում չարաշահումները:

2004 թվականին, 2003 թ. համեմատ, «Բանկային և ֆինանսական համակարգ» գործոնի ինդեքսը ՀՀ-ում բարելավվել է. ներկայումս այն գնահատվում է «1», այսինքն՝ բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները համարվում են «ցածր»: Heritage Foundation-ը սա բացատրում է այս դաշտում կարգավորման և վերահսկողության արդյունավետության բարձրացմամբ, ինչպես նաև բանկային համակարգում պետական մասնակցության վերացմամբ (Հայխնայբանկի վաճառքով և Ագորբանկում պետական մասնաբաժնի վաճառքով):

Հայաստանում «**Բանկային և ֆինանսական համակարգ**» գործոնը 1996-1999 թթ. գնահատվել է «3» («չափավոր»): ՀՀ բանկային և ֆինանսական համակարգի զարգացումների մասին Կենտրոնական բանկի ներկայացրած ամենամյա տեղեկատվությունը հաշվի առնելով՝ Heritage Foundation-ը վերանայել է և բանկերի նկատմամբ սահմանափակումները 2000-2003 թթ. գնահատել է «2» միավոր («ցածր»), իսկ 2004 թվականին՝ «1» («շատ ցածր»): Նկատենք, որ «Բանկային և ֆինանսական համակարգ» գործոնի նման բարձր ցուցանիշ ունեն Արևելյան Եվրոպայի երկրներից միայն Չեխիան և Սլովակիան, իսկ նախկին ԽՍՀՄ երկրներից՝ միայն Էստոնիան և Լիտվան:

7. Աշխատավարձ և զմեր

Աշխատավարձի և զմերի համակարգը բնութագրելու համար դիտարկվում են 5 ենթագործոններ՝ «Նվազագույն աշխատավարձի մասին» օրենքի առկայությունը, զմերն առանց կառավարության մասնակցության սահմանելու պրակտիկան, զմերի վերահսկողությունը կառավարության կողմից, կառավարության կողմից վերահսկվող զմերի տեսակարար կշիռը և կառավարության կողմից գործարարությանը տրամադրված լրահատկացումները, որոնք ազդում են զմերի մակարդակի վրա:

Այս ցուցանիշների հիման վրա գնահատվում է աշխատավարձի և զմերի համակարգի վիճակը: Այդ ցուցանիշը՝

- գնահատվում է «1», կամ աշխատավարձի ու զմերի վերահսկողությունը համարվում է «շատ ցածր», երբ աշխատավարձերն ու զմերը որոշվում են շուկայական մեխանիզմներով, երկրում չի սահմանված նվազագույն աշխատավարձ կամ նվազագույն աշխատավարձ սահմանված է աշխատուժի ոչ զգալի մասի համար,
- գնահատվում է «2», կամ աշխատավարձի ու զմերի նկատմամբ վերահսկողությունը համարվում է «ցածր», երբ կառավարությունը վերահսկում է որոշ ապրանքների ու ծառայությունների զմերը, սակայն վերահսկողությունը չի տարածվում ազգային համախառն արդյունքի զգալի մասի վրա: Կառավարության սահմանած նվազագույն աշխատավարձը տարածվում է աշխատուժի զգալի մասի վրա,
- գնահատվում է «3», կամ աշխատավարձի ու զմերի նկատմամբ վերահսկողությունը համարվում է «չափավոր», երբ կառավարությունը վերահսկում է ազգային համախառն արդյունքի զգալի մասը կազմող ապրանքների ու ծառայությունների զմերը և/կամ սահմանում է աշխատավարձերի մեծ մասը,
- գնահատվում է «4», կամ աշխատավարձի ու զմերի նկատմամբ վերահսկողությունը համարվում է «բարձր», երբ կառավարությունը որոշում ապրանքների ու ծառայությունների զմերի, ինչպես նաև աշխատավարձերի մեծ մասը,
- գնահատվում է «5», կամ աշխատավարձերի ու զմերի նկատմամբ վերահսկողությունը համարվում է «շատ բարձր», երբ աշխատավարձերը և ապրանքների ու ծառայությունների զմերը ամբողջովին վերահսկվում են կառավարության կողմից:

Հայաստանում «**Աշխատավարձ և զմեր**» գործոնը գնահատվել է «3», այսինքն՝ աշխատավարձի ու զմերի նկատմամբ վերահսկողությունը համարվում է «չափավոր»: Գնահատումը հիմնավորելու նպատակով Heritage Foundation-ը մեջբերում է ԱՄՆ արտաքին գործերի նախարարության տեղեկատվությունը

այն մասին, որ «Կառավարությունը շարունակում է սահմանել համային տրանսպորտի և կոմունալ-կեն-
ցադային ծառայությունների գները: Ժամանակ առ ժամանակ Կառավարությունը առավել կարիքավոր
խմբերին առաջին անհրաժեշտության սննդամթերք և սպառողական այլ ապրանքներ (շաքար, կաթի
փոշի, լուցկի, օճառ) է տրամադրում՝ շուկայական գներից ցածր գներով»: Սակայն պետք է նշել, որ նման
համակարգ Հայաստանում չի գործում: Կառավարությունը կարիքավոր խմբերին անվճար բաժանում է
ՄԱԿ-ի պարենային համաշխարհային ծրագրի կողմից տրամադրված ապրանքատեսակները՝ միաժամա-
նակ պետական բյուջեի միջոցների հաշվին հոգալով փոխադրման, բեռնաթափման, պահեստավորման և
պահպանման ծախսերը: Հետևաբար «Աշխատավարձ և գներ» ցուցանիշը գալիք ժամանակահատվածում
կփոխվի՝ նշված տեղեկատվության ճշգրտման արդյունքում:

Աշխատավարձերի և գների նկատմամբ վերահսկողության գնահատականը 1996-2002 թվականնե-
րին բարելավվել է. 1996 թ. այն համարվում էր «բարձր», 1997-2000 թթ.՝ «չափավոր», 2001-2002 թթ.՝
«ցածր»: Սակայն 2003-2004 թթ. այս գործոնի գնահատականը Heritage Foundation-ը կրկին սահմանել է
«չափավոր», որը հիմնավորել է հետևյալ կերպ. «Հայաստանի պետական պահառուն (Armenian State
Repository) սահմանել է գումար, հազվագյուտ և թանկարժեք մետաղների նոր գներ, որոնք կիրառվում
են բնական ռեսուրսների շահագործման հարկը հաշվարկելու նպատակով: Կառավարության որոշմամբ
սահմանվել է նվազագույն աշխատավարձի չափ»:

8. Սեփականության իրավունք

Տվյալ երկրում մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանության աստիճանը բնութագրե-
լու համար դիտարկվում են 7 ենթագործոններ՝ կառավարությունից դատական համակարգի անկախու-
թյան աստիճանը, պայմանագրերի բնույթին համապատասխան առևտրային օրենսդրության առկայու-
թյունը, պայմանագրերի վիճարկման ժամանակ արտասահմանյան արբիտրաժի դիմելու հնարավորու-
թյունը, կառավարության՝ սեփականության իրավունքից զրկելու իրավասությունը, դատական մարմին-
ներում կոռուպցիայի դեպքերը, դատական որոշումների ստացման ձգձգումները, օրինական մասնավոր
սեփականության իրավական պաշտպանությունը: Այս ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկում է տվյալ
երկրում մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանության աստիճանը: Այդ ցուցանիշը՝

- գնահատվում է «1», կամ մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը համարվում է «շատ բարձր», երբ մասնավոր սեփականության երաշխավորը կառավարությունն է, արդարա-
դատության համակարգը ապահովում է պայմանագիր կողմերի իրավունքները և պատժում մաս-
նավոր սեփականության դեմ անօրինական ոտնձգությունները, սեփականությունից զրկումը
(բռնագրավումը) հնարավոր չէ,
- գնահատվում է «2», կամ մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը համարվում է «բարձր», երբ մասնավոր սեփականության երաշխավորը կառավարությունն է, արդարադատու-
թյան համակարգը անփույթ վերաբերմունք է ցուցաբերում կողմերի իրավունքներին, կոռուպցիան
հավանական է, բայց՝ հազվադեպ, սեփականությունից զրկումը (բռնագրավումը) հնարավոր չէ,
- գնահատվում է «3», կամ մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը համարվում է «չափավոր», երբ դատական համակարգն արդյունավետ չէ և անփույթ վերաբերմունք է ցուցա-
բերում կողմերի իրավունքներին, կոռուպցիան հավանական է, դատական մարմիններն անկախ
չեն, սեփականությունից զրկումը (բռնագրավումը) հնարավոր է, բայց՝ հազվադեպ,
- գնահատվում է «4», կամ մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը համարվում է «ցածր», երբ կառավարությունը բավարար չի պաշտպանում մասնավոր սեփականությունը, դա-
տական համակարգն անարդյունավետ է, առկա է կոռուպցիա, դատական մարմիններն անկախ
են, սեփականությունից զրկումը (բռնագրավումը) հնարավոր է,
- գնահատվում է «5», կամ մասնավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանությունը համարվում է «շատ ցածր», երբ մասնավոր սեփականությունը հայտարարված է օրենքից դուրս կամ չի
պաշտպանվում, սեփականությունը գրեթե ամբողջովին պատկանում է պետությանը, երկիրն այն-
պիսի քառսային վիճակում է (շարունակական պատերազմի պատճառով), որ սեփականության
պաշտպանություն գոյություն չունի, դատական համակարգն այնքան կոռումպացված է, որ սեփա-
կանությունը արդյունավետորեն չի պաշտպանվում, սեփականությունից զրկումը (բռնագրավումը)
հաճախակի երևույթ է:

1996-2004 թթ. ընթացքում Հայաստանում «Սեփականության իրավունք» գործոնի բարելավում չի
արձանագրվել: Այդ ողջ ժամանակահատվածում այն գնահատվել է «3», այսինքն՝ մասնավոր սեփակա-
նության իրավունքի պաշտպանության մակարդակը Հայաստանում համարվել է «չափավոր»: Ըստ Heri-
tage Foundation-ի բնութագրման՝ մասնավոր սեփականությունը երաշխավորված է օրենքով, սակայն ոչ

իրավական պարտադրման, ոչ էլ դատական համակարգը չեն ապահովում համապատասխան պաշտպանությունը: Heritage Foundation-ը մեջբերում է ԱՄՆ արտաքին գործերի նախարարության հետևյալ տեղեկատվությունը. «Սահմանադրությունը նախատեսում է դատական իշխանությունների անկախություն, սակայն դատարանները զերծ չեն քաղաքական ճնշումներից և իրականում ենթարկվում են գործադիր մարմինների ճնշմանը, ուստի և օրենսդրական մարմիններն ու որոշ դատավորներ կոռումպացված են: Ձգձգվող հրապարակային դատական գործընթացները երբեմն լուրջ խնդիրներ են ստեղծում»: Նույն աղբյուրը նշում է նաև Հայաստանի դրական զարգացումների մասին. «Հայաստանի դատարանները դառնում են ավելի ու ավելի անկախ. Արդարադատության նախարարությունը աստիճանաբար պակասեցնում է իր մասնակցությունը քաղաքացիական գործերին», այսինքն՝ այս գործոնի գնահատականը հետագայում կբարելավվի:

9. Կարգավորում

Տվյալ երկրում գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը բնութագրելու համար դիտարկվում են 6 ենթագործոններ՝ գործարարություն իրականացնելու համար արտոնագրի պահանջը, արտոնագիր ստանալու գործընթացի պարզությունը, կոռուպցիայի դեպքերը, աշխատանքի կարգավորումները (աշխատանքային շաբաթի սահմանումը, արձակուրդի և հղիության հետ կապված անաշխատունակության վճարումը), շրջակա միջավայրի պաշտպանության, սպառողի անվտանգության և աշխատողի առողջության կարգավորումը, գործարարության համար անհրաժեշտ այլ կարգավորումների առկայությունը: Տվյալ երկրում գործարարության կարգավորման աստիճանը գնահատվում է՝

- «1», կամ գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը համարվում է «շատ ցածր», երբ գործող կարգավորումը հետևողական է և կիրառվում է գործարարության բոլոր ոլորտներում, չի խոչընդոտում գործարարության զարգացումը, կոռուպցիա գրեթե չկա,
- «2», կամ գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը համարվում է «ցածր», երբ արտոնագրման գործընթացը շատ պարզ է, գործող կարգավորումը հարաբերականորեն հետևողական է և գրեթե միասնական է բոլոր ոլորտների համար, սակայն որոշ դեպքերում խոչընդոտում է գործարարության զարգացումը, կոռուպցիայի դեպքերը թեև հնարավոր են, սակայն հազվադեպ են և հիմնախնդիր չեն առաջացնում,
- «3», կամ գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը համարվում է «չափավոր», երբ արտոնագրման գործընթացը բարդ է, գործող կարգավորումը լուրջ խոչընդոտ է գործարարության զարգացման համար, կիրառվում է անկանոն, հանկարծակի, և որոշ դեպքերում կառավարությունը նույնիսկ կարգավորող ակտեր չի հրատարակում, առկա են կոռուպցիայի դեպքեր և թույլ լարվածություն են ստեղծում գործարարության զարգացման համար,
- «4», կամ գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը համարվում է «բարձր», երբ կառավարությունը սահմանում է արտադրության սահմանաչափեր (քվոտաներ) և որոշ չափով իրականացնում է պետական պլանավորում, գործարարության ձեռնարկման լուրջ խոչընդոտներ կան, արտոնագրման գործընթացը բարդ է, շատ բարձր են վարձավճարները, կաշառք տալը երբեմն անհրաժեշտություն է, առկա են կոռուպցիայի դեպքեր և լուրջ բարդություններ են ստեղծում գործարարության զարգացման համար, գործող կարգավորումը լրջորեն արգելակում է ձեռնարկատիրական գործունեությունը,
- «5», կամ գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը համարվում է «շատ բարձր», երբ կառավարությունը չի խրախուսում մոր գործունեության ձեռնարկումը, լայնորեն տարածված է կոռուպցիան, կարգավորումն իրականացվում է դեպքից դեպք:

Հայաստանում «Կարգավորում» գործոնը 1996-2004 թթ. ընթացքում նույնպես չի բարելավվել: Այդ ողջ ժամանակահատվածում այն գնահատվել է «4», այսինքն՝ գործարարության պետական կարգավորման աստիճանը համարվել է «բարձր»: Ըստ Heritage Foundation-ի բնութագրման՝ «կոռումպացված պաշտոնյաների կողմից կարգավորումն իրականացվում է առանց կանոնների: Պայքարը քաղաքական իշխանության համար խոչընդոտում է ցանկացած ռեֆորմի ընթացքը»: Համաձայն ԱՄՆ արտաքին գործերի նախարարության տվյալների՝ «երկինաստ օրենքներն ու պետական վերահսկողական գործունեությունը ստեղծել են այնպիսի իրավիճակ, որ որոշ հատվածներ, որոնք պաշտոնապես համարվում են բաց, իրականում գրեթե մոնոպոլ են, և դա դժվար է հաղթահարել (օրինակ՝ ավիացիոն հատվածում): Օրենսդրության փոփոխությունները հազվադեպ են հայտարարվում կամ հրապարակվում մինչև կիրարկումը»: Ի լրումն, «բյուրոկրատական գործընթացները կարող են լինել դժվարաշարժ և ժամանակատար, երբ ներդրողը պայմանագրի շուրջ բանակցում է Հայաստանի կառավարության հետ, քանի որ պայմանագրի հաստատման համար կարող է պահանջվել բազմաթիվ նախարարությունների հավանությունը»: Կոռուպ-

ցիան շարունակում է խոչընդոտել գործարարությունը: «Չնայած խիստ տույժերին,- գրում է ԱՄՆ արտաքին գործերի նախարարությունը,- կաշառքը լայն տարածում ունի և կոռուպցիայի ամենաընդունված ձևն է, հատկապես պետական գնումների, բոլոր տեսակի փոխանցումների և հավանությունների տրամադրման ոլորտներում և գործարարությանը առնչվող այնպիսի ծառայություններում, ինչպիսիք են՝ ընկերությունների գրանցումը, լիցենզավորումը և հողերի կամ տարածքի հատկացումը»:

Այստեղ ևս, Heritage Foundation-ի փորձագետները Հայաստանում գերկարգավորման օրինակներ չունեն և ուշադրություն են դարձնում ոչ թե իրական կարգավորումներին, այլ կենտրոնացնում են կոռուպցիայի փաստի վրա: Հայտնի է, որ Հայաստանում գործարարության աջակցման, ներդրումների խթանման և վարչարարական խոչընդոտների վերացման նպատակով ՀՀ նախագահի 2000 թ. դեկտեմբերի 31-ի հրամանագրով ստեղծվել է ՀՀ գործարարության աջակցման խորհուրդ՝ ՀՀ վարչապետի նախագահությամբ: Գործունեության 3 տարիների ընթացքում Խորհրդի ձեռնարկած օրենսդրական, ինստիտուցիոնալ և կանոնակարգիչ փոփոխությունների շնորհիվ աստիճանաբար և նկատելի բարելավվել է ՀՀ գործարար միջավայրը: Ստեղծվել են անհրաժեշտ հիմքեր՝ հաջորդ տարիներին ավելի մեծ առաջընթաց ապահովելու համար:

Բացի այդ, եթե հաշվի առնենք նաև, որ Transparency International-ի գնահատմամբ Հայաստանում կոռուպցիայի ընկալման ինդեքսը 2003 թ. բարելավվել է, կարելի է եզրակացնել, որ հաջորդ տարվա՝ 2005թ. տնտեսական ազատության ինդեքսում այս գործոնի գնահատականը նույնպես կբարելավվի:

10. Ոչ ֆորմալ շուկա

Տվյալ երկրում ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը բնութագրելու համար դիտարկվում են 7 ենթագործոններ՝ մաքսանենգության առկայությունը, ոչ ֆորմալ շուկայում մտավոր սեփականության հեղինակային իրավունքի խախտումը, գյուղատնտեսական մթերքների, թեթև արդյունաբերության արտադրանքի, տրամադրվող ծառայությունների, տրանսպորտային փոխադրումների և աշխատուժի ոչ ֆորմալ շուկայի առկայությունը: Այս ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկում են տվյալ երկրում ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվության աստիճանը: Այդ ցուցանիշը՝

- գնահատվում է «1», կամ ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը համարվում է «շատ ցածր», երբ տնտեսություններն ազատ շուկայական են, և առկա է միայն թմրադեղերի և զինամթերքների ոչ ֆորմալ շուկա,
- գնահատվում է «2», կամ ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը համարվում է «ցածր», երբ տնտեսություններում առկա է աշխատուժի և մտավոր սեփականության հեղինակային իրավունքի խախտման ոչ ֆորմալ շուկա,
- գնահատվում է «3», կամ ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը համարվում է «չափավոր», երբ երկիրն ունի աշխատուժի, գյուղատնտեսության և տրանսպորտային ծառայությունների ոչ ֆորմալ շուկա և մտավոր սեփականության հեղինակային իրավունքի խախտման չափավոր մակարդակ,
- գնահատվում է «4», կամ ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը համարվում է «բարձր», երբ երկիրն ունի ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվության բարձր մակարդակ աշխատուժի և մտավոր սեփականության հեղինակային իրավունքի ոլորտներում, առկա է սպառողական ապրանքների և այնպիսի ծառայությունների մաքսանենգություն, ինչպիսիք են՝ տրանսպորտային, էլեկտրաէներգիայի և հեռահաղորդակցության ծառայությունները,
- գնահատվում է «5», կամ ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը համարվում է «շատ բարձր», երբ երկրում ոչ ֆորմալ շուկան ավելի ծավալում է, քան նրա ֆորմալ տնտեսությունը:

1997-2004 թթ. «Ոչ ֆորմալ շուկա» գործոնը Հայաստանում գնահատվել է «4», այսինքն՝ ոչ ֆորմալ շուկայի ակտիվությունը այդ ողջ ժամանակահատվածում համարվել է «բարձր», և այս ոլորտում որևէ բարելավում չի արձանագրվել: Ըստ Heritage Foundation-ի բնութագրման՝ Հայաստանը չի կատարում մտավոր սեփականության հեղինակային իրավունքի պաշտպանության իր պարտավորությունները, և ընդունված օրենքը չի գործում համարժեք ձևով: Հիմք ընդունելով ԱՄՆ արտաքին գործերի նախարարության տեղեկատվությունը՝ Heritage Foundation-ը նշում է, որ «չնայած մտավոր սեփականության իրավունքի խախտումների համար նոր քրեական օրենսդրությամբ սահմանված են լրացուցիչ պատժամիջոցներ, այնուամենայնիվ նոր օրենքի դրույթների նկատմամբ վստահություն չկա, և իրավապահ մարմինների համար պարզ չէ, թե ինչպես պետք է բացահայտվեն հեղինակային իրավունքի խախտման դեպքերը»:

Հարկ է նկատել, որ Heritage Foundation-ը 2004 թ. այս ինդեքսի գնահատման հիմնավորման մեջ սխալմամբ նշում է, որ Transparency International-ը Հայաստանում կոռուպցիայի ընկալման ինդեքսը վեր-

ջին անգամ գնահատել է 2000 թ. համար: ՀՀ կենտրոնական բանկի գրության հիման վրա այս անճշտությունը 2005 թ. ինդեքսում կուղղվի, և այս գործոնի գնահատականը նույնպես կբարելավվի:

Ներկայացնում ենք Heritage Foundation-ի կողմից գնահատված՝ Հայաստանի տնտեսական ազատության 1996-2004 թթ. ինդեքսները, ինչպես նաև նախկին ԽՍՀՄ, Արևելյան Եվրոպայի և Անդրկովկասի երկրների տնտեսական ազատության ինդեքսների համեմատական գնահատականները՝ ըստ 10 հիմնական գործոնների (աղ. 6, 7, 8, 9): Համեմատական գնահատականները ցույց են տալիս, որ Հայաստանը տնտեսական ազատության տարբեր գործոնների գնահատականներով առաջավոր դիրքերում է ԱՊՀ երկրների համեմատ, իսկ տարածաշրջանում առաջինն է:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Transition Report 2003 // Integration and Regional cooperation. EBRD 2003 էջ107-218:
2. Freedom in the World 2003. The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties // Freedom House, 2004 (<http://www.freedomhouse.org/research/index.htm>):
3. Nations in Transit 2004 // Freedom House, 2004 (<http://www.freedomhouse.org/research/nattransit.htm>):
4. CPI index 2003//Transparency International, 2003 (<http://www.transparency.org/cpi/index.html>):
5. Economic Freedom of the World: 2004 Annual Report/ Fraser Institute, 2004 (<http://www.fraserinstitute.ca/economicfreedom/index.asp?snav=ef>):
6. 2004 Index of Economic Freedom //Heritage Foundation, 2004 (<http://cf.heritage.org/index2004test/country2.cfm?id=Armenia>):

Եվրոբանկի գնահատականները Հայաստանում կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ընթացքի վերաբերյալ (1995-2003 թթ.) *

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Գների ազատականացման ինդեքս	3.7	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3
Արժույթային և առևտրի ազատականացման ինդեքս	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.3
Փոքր ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման ինդեքս	2.7	3.0	3.0	3.3	3.3	3.3	3.7	3.7	3.7
Խոշոր ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման ինդեքս	2.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3
Ձեռնարկությունների ռեֆորմի ինդեքս	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.3
Սրբակցային բաղադրականության ինդեքս	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	2.0	2.0	2.0
Ենթակառույցներում ռեֆորմների միջինացված ինդեքս	1.7	1.7	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3
Բանկային հատվածի ռեֆորմի ինդեքս	2.0	2.0	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3
Ոչ բանկ ֆինանսական հաստատությունների ռեֆորմի ինդեքս	1.0	1.0	1.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0	2.0

* Աղբյուրը՝ Transition Report 2003 // Integration and Regional Cooperation. EBRD 2003. էջ 112-115:

Եվրոբանկի գնահատականները նախկին ԽՍՀՄ երկրների կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ընթացքի վերաբերյալ (2003 թ.) *

	Հայաստան	Ադրբեջան	Վրաստան	Լատվիա	Լիտվա	Էստոնիա	Ռուսաստան	Ուկրաինա	Բելառուս	Սլովակա	Ղազախստան	Ղրղզստան	Տաջիկստան	Թուրքմենստան	Ուզբեկստան
Գների ազատականացման ինդեքս	4.3	4.0	4.3	4.3	4.3	4.0	4.0	4.0	2.7	3.7	4.0	4.3	3.7	2.7	2.7
Արժույթային և առևտրի ազատականացման ինդեքս	4.3	3.7	4.3	4.3	4.3	4.3	3.3	3.0	2.3	4.3	3.3	4.3	3.3	1.0	1.7
Փոքր ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման ինդեքս	3.7	3.7	4.0	4.3	4.3	4.3	4.0	4.0	2.3	3.3	4.0	4.0	3.7	2.0	3.0
Խոշոր ձեռնարկությունների սեփականաշնորհման ինդեքս	3.3	2.0	3.3	3.3	3.7	4.0	3.3	3.0	1.0	3.0	3.0	3.0	2.3	1.0	2.7
Ձեռնարկությունների ռեֆորմի ինդեքս	2.3	2.3	2.0	3.0	3.0	3.3	2.3	2.0	1.0	1.7	2.0	2.0	1.7	1.0	1.7
Սրբակցային բաղադրականության ինդեքս	2.0	2.0	2.0	2.7	3.0	2.7	2.3	2.3	2.0	2.0	2.0	2.0	1.7	1.0	1.7
Ենթակառույցներում ռեֆորմների միջինացված ինդեքս	2.3	1.7	2.3	2.7	2.7	3.3	2.3	2.0	1.3	2.0	2.3	1.3	1.3	1.0	1.7
Բանկային հատվածի ռեֆորմի ինդեքս	2.3	2.3	2.3	3.7	3.0	3.7	2.0	2.3	1.7	2.3	3.0	2.3	1.7	1.0	1.7
Ոչ բանկ ֆինանսական հաստատությունների ռեֆորմի ինդեքս	2.0	1.7	1.7	3.0	3.0	3.3	2.7	2.0	2.0	2.0	2.3	2.0	1.0	1.0	2.0

* Աղբյուրը՝ Transition report 2003 // Integration and regional cooperation. EBRD 2003. էջ 107-218:

Freedom House-ի գնահատականները նախկին ԽՍՀՄ երկրների քաղաքական իրավունքների և քաղաքացիական ազատությունների բարեփոխումների ընթացքի վերաբերյալ (2004 թ.) *

Երկրներ	Քաղաքական իրավունքների ինդեքս	Քաղաքացիական ազատությունների ինդեքս	Միասնական ինդեքս	Ազատության վարկանիշը
Էստոնիա	1	2	1.5	Ազատ
Լիտվա	1	2	1.5	Ազատ
Լատվիա	1	2	1.5	Ազատ
Մոլդովա	3	4	3.5	Մասնակի ազատ
Հայաստան	4	4	4	Մասնակի ազատ
Վրաստան	4	4	4	Մասնակի ազատ
Ուկրաինա	4	4	4	Մասնակի ազատ
Ռուսաստան	5	5	5	Մասնակի ազատ
Ղազախստան	6	5	5.5	Ոչ ազատ
Ղրղզստան	6	5	5.5	Ոչ ազատ
Ադրբեջան	6	5	5.5	Ոչ ազատ
Տաջիկստան	6	5	5.5	Ոչ ազատ
Ուզբեկստան	7	6	6.5	Ոչ ազատ
Բելառուս	6	6	6	Ոչ ազատ
Թուրքմենստան	7	7	7	Ոչ ազատ

* Աղբյուրը՝ Freedom in the World 2003. The annual survey of political rights and civil liberties // Freedom House, 2004 (<http://www.freedomhouse.org/research/index.htm>):

Freedom House-ի գնահատականները նախկին ԽՍՀՄ երկրներում դեմոկրատիայի զարգացումների վերաբերյալ (2004 թ.) *

Երկրներ	Համախառն ինդեքս	Ընտրությունների գործընթաց	Քաղաքացիական հասարակություն	Լրատվամիջոցների անկախություն	Կառավարման մակարդակ	Սահմանադրական-օրենսդրական կառույցներ	Կոռուպցիայի մակարդակը
Էստոնիա	1.92	1.50	2.00	1.50	2.25	1.75	2.50
Լիտվա	2.13	1.75	1.50	1.75	2.50	1.75	3.50
Լատվիա	2.17	1.75	2.00	1.50	2.25	2.00	3.50
Վրաստան	4.83	5.25	3.50	4.00	5.75	4.50	6.0
Մոլդովա	4.88	4.00	4.00	5.00	5.50	4.50	6.25
Ուկրաինա	4.88	4.25	3.75	5.50	5.25	4.75	5.75
Հայաստան	5.0	5.75	3.50	5.25	4.75	5.00	5.75
Ռուսաստան	5.25	5.50	4.50	5.75	5.25	4.75	5.75
Ադրբեջան	5.63	6.0	4.50	5.75	5.75	5.50	6.25
Ղրղզստան	5.67	6.00	4.50	6.00	6.00	5.50	6.00
Տաջիկստան	5.71	5.75	5.00	5.75	5.75	5.75	6.25
Ղազախստան	6.25	6.50	5.50	6.50	6.25	6.25	6.50
Ուզբեկստան	6.46	6.75	6.50	6.75	6.25	6.50	6.00
Բելառուս	6.54	6.75	6.75	6.75	6.50	6.75	5.75
Թուրքմենստան	6.88	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00	6.25

* Աղբյուրը՝ Nations in Transit 2004 // Freedom House, 2004 (<http://www.freedomhouse.org/research/nattransit.htm>):

Transparency International-ի գնահատականները նախկին ԽՍՀՄ երկրներում¹ կոռուպցիայի ընկալման վերաբերյալ (2003 թ.)²

Երկրներ	Կոռուպցիայի ընկալման ինդեքս	Հարցումների թիվը	Ստանդարտ շեղումը	Բարձր - ցածր արժեքները
Էստոնիա	5.5	12	0.6	4.7-6.6
Լիտվա	4.7	10	1.6	3.0-7.7
Բելառուս	4.2	5	1.8	2.0-5.8
Լատվիա	3.8	7	0.4	3.4-4.7
Հայաստան	3.0	5	0.8	2.2-4.1
Ռուսաստան	2.7	16	0.8	1.4-4.9
Մոլդովա	2.4	5	0.8	1.6-3.6
Ղազախստան	2.4	7	0.9	1.6-3.8
Ուզբեկստան	2.4	6	0.5	2.0-3.3
Ուկրաինա	2.3	10	0.6	1.6-3.8
Ղրղզստան	2.1	5	0.4	1.6-2.7
Վրաստան	1.8	6	0.7	0.9-2.8
Ադրբեջան	1.8	7	0.3	1.4-2.3
Տաջիկստան	1.8	3	0.3	1.5-2.0
Թուրքմենստան	-	-	-	-

¹ Նախկին ԽՍՀՄ երկրներից միայն Թուրքմենստանի ինդեքսը չի գնահատվում Transparency International-ի կողմից:

² Աղբյուրը՝ CPI index 2003 // Transparency International, 2003 (<http://www.transparency.org/cpi/index.html>):

Heritage Foundation-ի կողմից Հայաստանի համար գնահատված տնտեսական ազատության ինդեքսների համեմատությունը ըստ գործոնների (1996-2004 թթ.) *

	2004	2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996
Երկրի կարգանիշը	44	44	45	68	84	106	107	102	115
Գործոնները									
1. Առևտրի քաղաքականություն	2.0	1.0	1.0	1.0	1.0	2.0	2.0	2.0	3.0
2. Կառավարության հարկաբյուջետային բեռը	2.3	1.9	2.8	3.3	3.1	3.0	3.0	3.0	2.9
3. Կառավարության միջամտություն	3.0	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	5.0
4. Դրամավարկային քաղաքականություն	2.0	2.0	3.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0
5. Օտարերկրյա ներդրումներ	2.0	2.0	2.0	2.0	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0
6. Բանկային և ֆինանսական համակարգ	1.0	2.0	2.0	2.0	2.0	3.0	3.0	3.0	3.0
7. Աշխատավարձ/ գներ	3.0	3.0	2.0	2.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0
8. Սեփականության իրավունք	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0	3.0
9. Կարգավորում	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0
10. Ոչ ֆորմալ շուկա	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	3.0
Տնտեսական ազատության ինդեքսը	2.63	2.59	2.78	3.03	3.21	3.50	3.50	3.50	3.69

* Աղբյուրը՝ 2004 Index of Economic Freedom //Heritage Foundation, 2004
(<http://cf.heritage.org/index2004test/country2.cfm?id=Armenia>):

**Heritage Foundation-ի կողմից Անդրկովկասի երկրների համար գնահատված տնտեսական ազատության
ինդեքսների համեմատությունը ըստ գործոնների (2001-2004 թթ.) ***

Երկրներ	Հայաստան				Վրաստան				Ադրբեջան			
	2004	2003	2002	2001	2004	2003	2002	2001	2004	2003	2002	2001
Երկրի կարգանիշը	44	44	45	68	91	113	108	114	106	104	118	139
Գործոնները												
1. Առևտրի քաղաքականություն	2.0	1.0	1.0	1.0	4.0	4.0	2.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0
2. Կառավարության հարկաբյուջետային բեռը	2.3	1.9	2.8	3.3	2.4	2.0	2.8	2.3	3.4	3.5	3.3	3.3
3. Կառավարության միջամտություն	3.0	3.0	4.0	4.0	1.5	2.0	3.0	3.5	3.0	4.0	3.0	3.0
4. Դրամավարկային քաղաքականություն	2.0	2.0	3.0	5.0	3.0	4.0	3.0	5.0	1.0	1.0	2.0	3.0
5. Օտարերկրյա ներդրումներ	2.0	2.0	2.0	2.0	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0
6. Բանկային և ֆինանսական համակարգ	1.0	2.0	2.0	2.0	3.0	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0
7. Աշխատավարձ/ գներ	3.0	3.0	2.0	2.0	3.0	3.0	4.0	4.0	3.0	3.0	4.0	5.0
8. Սեփականության իրավունք	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	4.0	4.0	3.0	4.0	4.0	4.0	4.0
9. Կարգավորում	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0
10. Ոչ ֆորմալ շուկա	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	5.0	5.0	5.0	4.5	4.5	4.5	5.0
Տնտեսական ազատության ինդեքսը	2.63	2.59	2.78	3.03	3.19	3.40	3.48	3.68	3.39	3.50	3.58	3.93

* Աղբյուրը՝ 2004 Index of Economic Freedom // Heritage Foundation, 2004
(<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.html>):

Heritage Foundation-ի կողմից Արևելյան Եվրոպայի երկրների համար գնահատված տնտեսական ազատության ինդեքսը ըստ գործոնների (2004 թ.)*

Կարգամիջ	Երկրներ	2004	2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	Առևտրի քաղաքականություն	Հարկաբյուջետային բեռ	Կառ. միջամտություն	ԴՎՔ	Օտարերկրյա մերթրում	Բանկ. համակարգ	Աշխատավարձ/ գներ	Սեփ. իրավունք	Կարգավորում	Ոչ ֆորմալ շուկա
32	Զեխիա	2.39	2.35	2.29	2.10	2.20	2.14	2.43	2.29	2.33	3	3.9	2.5	1	2	1	2	2	3	3.5
35	Սլովակիա	2.44	2.71	2.76	2.85	3.18	3.38	3.31	3.18	3.18	3	2.9	2	2	2	1	2	3	3	3.5
42	Հունգարիա	2.6	2.55	2.23	2.38	2.43	2.89	2.94	3.04	2.98	3	3	2	3	2	2	3	2	3	3
52	Սլովենիա	2.75	2.86	3.25	3.01	3.20	3.05	3.15	3.45	3.74	3	3.5	2.5	3	3	3	2	3	2	2.5
56	Լեհաստան	2.81	2.83	2.60	2.64	2.84	2.83	2.91	3.09	3.24	3	3.6	2	2	3	2	3	3	3	3.5
73	Մակեդոնիա	3.04	3.23	3.35	-	-	-	-	-	-	4	2.4	3.5	2	3	2	2	4	4	3.5
78	Բուլղարիա	3.08	3.26	3.28	3.28	3.35	3.49	3.60	3.53	3.50	4	1.8	2.5	4	3	2	2	4	4	3.5
80	Ալբանիա	3.10	3.28	3.24	3.48	3.78	3.50	3.53	3.59	3.58	4	3	3	2	2	3	2	4	4	4
82	Խորվաթիա	3.11	3.06	3.29	3.39	3.49	3.55	3.63	3.56	3.53	4	3.1	2.5	2	3	2	3	4	4	3.5
99	Բոսնիա և Հերցեգովինա	3.30	3.49	3.89	4.04	4.40	4.61	4.61	-	-	3	2.5	2.5	1	4	2	3	5	5	5
129	Ռումինիա	3.66	3.71	3.78	3.59	3.20	3.20	3.21	3.30	3.40	4	3.1	2.5	5	4	3	3	4	4	4

* Աղբյուրը՝ 2004 Index of Economic Freedom // Heritage Foundation, 2004 (<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.html>):

Heritage Foundation-ի կողմից նախկին ԽՍՀՄ երկրների համար գնահատված
տնտեսական ազատության ինդեքսները ըստ գործոնների (2004թ.) *

Կարգանիշ	Երկրներ	2004	2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	Առևտրի թաղ.	Հարկաբյուջետային բեռը	Կառ.-ի միջ.	ԴՎՔ	Օտար. ներդրում- ներ	Բանկ. համակարգ	Աշխատավարձ/ գներ	Սեփ. իրավունք	Կարգավորում	Ոչ ֆորմալ շուկա
6	Էստոնիա	1.76	1.68	1.73	1.89	2.19	2.29	2.43	2.46	2.44	1	2.1	2	2	1	1	2	2	2	2.5
22	Լիտվա	2.19	2.21	2.35	2.53	2.84	2.90	2.98	3.05	3.50	2	2.4	2.5	1	2	1	2	3	3	3
29	Լատվիա	2.36	2.30	2.49	2.49	2.69	2.74	2.84	2.91	3.24	2	2.6	2.5	1	2	2	2	3	3	3.5
44	Հայաստան	2.63	2.59	2.78	3.03	3.21	3.50	3.50	3.50	3.69	2	2.3	3	2	2	1	3	3	4	4
79	Մոլդովա	3.09	3.13	3.30	3.75	3.35	3.49	3.48	3.65	3.50	2	2.4	2.5	3	4	3	3	3	4	4
91	Վրաստան	3.19	3.40	3.48	3.68	3.80	3.85	3.78	3.88	3.94	4	2.4	1.5	3	3	3	3	4	4	4
104	Դրոգստան	3.36	3.41	3.65	3.80	3.78	3.73	4.00	-	-	4	3.1	2.5	3	3	3	3	4	4	4
106	Ադրբեջան	3.39	3.50	3.58	3.93	4.33	4.29	4.35	4.58	4.78	3	3.4	3	1	4	4	3	4	4	4.5
114	Ռուսաստան	3.46	3.54	3.74	3.79	3.75	3.60	3.54	3.83	3.65	3	2.6	2	5	3	4	3	4	4	4
117	Ուկրաինա	3.49	3.59	3.84	3.88	3.75	3.75	3.83	3.83	3.75	3	3.9	3	3	4	3	3	4	4	4
131	Ղազախստան	3.70	3.55	3.70	3.85	3.90	4.14	4.23	-	-	4	3.5	2.5	3	5	4	3	4	4	4
145	Բելառուս	4.09	4.24	4.21	4.10	4.13	4.14	4.15	3.95	3.45	4	3.4	3.5	5	4	4	5	4	5	3
146	Տաջիկստան	4.15	4.10	4.09	4.11	4.21	4.15	4.30	-	-	3	3.5	4	5	4	5	4	4	4	5
149	Ուզբեկստան	4.29	4.29	4.39	4.61	4.56	4.64	4.68	-	-	5	2.9	4	5	4	5	4	4	5	4
150	Թուրքմենստան	4.31	4.21	4.39	4.39	4.40	4.39	4.50	-	-	5	3.1	5	4	4	5	4	4	4	5

* Աղբյուրը՝ 2004 Index of Economic Freedom // Heritage Foundation, 2004 (<http://www.heritage.org/research/features/index/countries.html>):